

ESSENİN MƏKTƏBDƏ TƏTBİQİ

Soltan HÜSEYNOĞLU,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Ədəbiyyat fənn kurikulumunda şagirdlərin yazılı nitqinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə fərqli məzmununda işlərin (inşa, esse, məruzə, məqalə) yerinə yetirilməsi tövsiyə edilmişdir. Bu, əslində, tələb kimi irəli sürülmüşdür. Təbiidir ki, şagirdlərin yazı işləri ədəbiyyat təlimində bu göstərilənlərlə məhdudlaşmır; onlar, demək olar, hər dərstdə yazılı təqdimatlar hazırlayır, referat üzərində işləyir və s. Müəllimlərlə görüşlərimizdə, dərslərin müzakirəsinə həsr olunmuş yığıncaqlarda nədən danışılırsa-danışılırsın, söhbət əvvəl-axır essenin üzərinə gəlib çıxır. Müəllimlər bu yazı növünün məzmununu, forması, inşa ilə oxşar və fərqli cəhətləri barədə daha çox danışılmasını arzulayır, suallar verir, deyilənlərlə razılaşmadıqları məqamlar da olur.

Esse yeni proqrama (kurikuluma) necə düşdü? Lap təsadüfən! Biz – ədəbiyyat fənn kurikulumu üzrə milli məsləhətçilər – əməkdar müəllim, dosent Bilal Həsənli və mən iş prosesində zəruri ədəbiyyatla təmin edilmədiyimizdən xarici dildən lazımı materialın müəyyən qismini özümüz tərcümə edirik, böyük bir hissəsini isə tərcümə etdiririk, sistemli məlumat əldə etməyə çalışırıq.

Xarici ədəbiyyatla, daha dəqiq desək, kurikulum sənədləri ilə tanış olduqca qərribə mənzərə ilə qarşılaşırıq. Məsələn, kurikulum sənədlərində “XVIII əsr ingilis ədəbiyyatından dörd nümayəndənin olması”, öyrənilmiş, yaxud müstəqil oxunmuş “əsərin davamının yazılmasını əks etdirən işin icra edilməsi” tövsiyə edilsə də, esse, məruzə, referat və s. adı çəkilmirdi.

Görünür, bu istiqamətdəki konkretləşdirmələr onlarda region, yaxud məktəb kurikulumlarının öhdəsinə buraxılır...

Maraqlıdır ki, hazırladığımız proqramın (kurikulumun) ilk variantı ekspertizadan keçirilərkən beynəlxalq məsləhətçilərdən bir nəfər (onu bizə hörmətli Ənvər Abbasov təqdim etdi, deyəsən, milliyətə polyak idi, adını unutmuşam) proqrama esseni daxil etməyimizin əleyhinə çıxdı. Mən lap əvvəldən bu anlayışın sənədə daxil olunmasının əleyhdarı idim. B.Həsənli isə bunun lehinə idi. O, mənə etirazımı belə əsaslandırdı ki, Azərbaycan dili fənn kurikulumunda bu anlayış əks etdirilib, bizim imtina etməyimiz yeniliyin əleyhinə çıxmaq kimi qiymətləndirilə bilər. Bu məntiq məni də razı saldı. (Bu, necə deyərlər, problemin yaranma tarixi kimi qəbul edilə bilər). İndi müəllimlərdən tez-tez eşidilən suallara baxaq: *Essenin özəl xüsusiyyətləri hansılardır? Esse inşadan hansı cəhətləri ilə fərqlənir? Esse necə yazılmalıdır? və s.* Bu sualların cavablarını “Ədəbiyyat” dərslərlərində, əsasən, tapmaq mümkündür. Məsələn, VII sinfin “Ədəbiyyat” dərslərindəki (Bakınəşr, 2014) “İnşa və esseni necə yazmalı?” başlıqlı yazıda deyilir: “Yeddinci sinifdə... **mühakimə** xarakterli inşa, esse üzrə tapşırıqları yerinə yetirəcəksiniz. Mühakimə xarakterli inşa və essədə mövzu, problemlə bağlı şəxsi düşüncələriniz və mühakimələriniz önəmli yer tutmalıdır. Essenin quruluşunda sərbəstliyə, şəxsi münasibətinizin ifadəsinə daha geniş yer verə bilərsiniz.” Dərslərdə daha sonra yazılır: “Bilirsiniz ki, inşa və es-

senin hazırlanması bir-biri ilə əlaqəli olan üç mərhələdə işin aparılmasını tələb edir: *yazıya hazırlıq, yazının yerinə yetirilməsi, yazının müzakirəsi və qiymətləndirilməsi*”.

Bu üç mərhələnin hər birinin mahiyyəti dərslərdə (səh. 163-165) nümunələrlə şərh edilmişdir. Bu üç mərhələnin ikincisinin (yazının yerinə yetirilməsi) şərhində oxuyuruq: “Planı hazırlayarkən yazının giriş, əsas hissə və nəticədən ibarət olduğunu diqqət mərkəzində saxlayın”. Bu fikrin esse üçün şərti olduğunu qəbul etmək lazımdır. Çünki yuxarıda deyildiyi kimi, essenin quruluşunda sərbəstliyə geniş yer verilməsi məqbul hesab olunur. Məsələ bundadır ki, essədəki sərbəstliyin nədən ibarət olduğunu nəinki V və VI siniflərdə, heç VII sinifdə də şagirdlərin çoxu aydın təsəvvür etmir. Bunun mahiyyətinin dərk edilməsi və əməli olaraq yerinə yetirilməsi, artıq təcrübə göstərdi ki, tədricən, yuxarı siniflərə qalxdıqca baş verir. (Bu şərtlə ki, həmin yazı müntəzəm tətbiq edilsin). Plan tərtib edilməsi, planın üç hissədən ibarət olması və s. esseyə (şərti olaraq) ona görə aid edilmişdir ki, bu qəbildən yazıda müəyyən ölçü-biçinin, belə demək olarsa, əndazənin olduğu başa düşülsün. Məhz buna görə də, IX sinfin “Ədəbiyyat” dərslərində (səh. 183), şagirdlərin yaş səviyyəsi və təcrübəsi nəzərə alınaraq, esse haqqında, ondakı sərbəstliyin mahiyyəti barədə məzmunca mürəkkəb, həm də geniş məlumatın verilməsi məqsəduyğun sayılmışdır. Dərslərdə deyilir: “*Essenin məzmunca inşadan fərqləndiyini bilirsiniz. Sizə məlumdur ki, esse şəxsi düşüncələrinizi, hislərinizi dilə gətirməyinizə, bəyan etməyinizə imkan yaradan yazı növüdür. Bu, seçdiyiniz sözlərdə, ifadələrdə, qurduğunuz cümlələrdə də əksini tapmalıdır. Sadə cümlələrdən, adlıq cümlələrdən daha çox istifadə etməyiniz faydalıdır. Sizə məlum olan bədii təsvir və ifadə vasitə-*

lərindən gen-bol yararlanmalı, yazınızın obrazlı olmasına çalışmalısınız. Bütün bunlar yazınıza yeni məzmun və forma ...

Essədə, inşadan fərqli olaraq, sitatələrə, faktlara, rəqəmlərin sadalanmasına yer vermək məqsəduyğun sayılır.

Essenin kompozisiyasında sərbəstliyin olması məqbul hesab edilir; başqa sözlə, onun quruluşuna, inşadan fərqli olaraq, dəqiq meyarlarla yanaşılır. Məsələn, essədə birbaşa mətləbə keçmək, yazıya əsas məsələyə münasibətin bildirilməsi ilə başlamaq mümkündür. Essədə (müqayisə xarakterli çıxılmaqla) bir fikirdən gözənilmədən digərinə keçilməsi, başqalarına ziddiyyətli görünən nəticələrin çıxarılması (əlbəttə, bu, məntiqli olmalıdır) nöqsan hesab edilmir...

Əgər esse ədəbi əsərlə əlaqədardırsa, onun mövzusu, ideyası, obrazları, müəllifin qaldırdığı problem barədə şəxsi mövqeyinizi ifadə etməyə səy göstərməlisiniz”.

Müxtəlif siniflərin ədəbiyyat dərslərində inşa və esse barədə deyilənlər (əlbəttə, ədəbiyyat müəllimləri yalnız bu məlumatlarla kifayətlənmirlər) bu yazıların özəlliyi və tətbiqi barədə şagirdlərdə müəyyən təsəvvür yaradır. Dərslərdəki mülahizələrin müəyyən əlavə və izahlarla şagirdlərə mənimsədilməsi esse üzrə yazı işinin səmərəliliyinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Dərslərdə verilmiş yığcam məlumatların hazırlanması üçün esse ilə bağlı fərqli mənbələrin (ədəbi-tənqidi, fəlsəfi və s.) araşdırılması, ensiklopediya və lüğətlərin mütləq edilməsi, təhlil olunması lazım gəlmişdir. Elmi-nəzəri materiallarda bir **janr** kimi esse barədə fərqli, ziddiyyətli fikirlər çoxdur, həm də əhəmiyyətli dərəcədə çoxdur. Esse ilə bağlı həmin mənbələrin əksəriyyətində təkrar olunan, üst-üstə düşən fikirlər, əsasən, bunlardır:

• həmcəmi yığcam olur;

• kompozisiya sərbəstliyi var;
• müəllifin fərdi təəssüratını əks etdirir;

• mövzuca konkret olur.

Mənbələrin bir qisminə müşahidə edilən ümumilik, əsasən, bunlardır:

• üslubunda obrazlılıq güclü olur;
• dili danışq dilinə yaxın olur;
• təsvir, təhkiyə, təhlil və s. səciyyəli ola bilər;

• giriş, əsas hissə, nəticədən ibarət olur.

Mənbələrin çox az qisminə özünü göstərən ümumilik də var:

• yığcam giriş olmalıdır;
• ardıcıl olaraq tezis irəli sürülməli və o, dəlillərlə əsaslandırılmalıdır;

• esse ədəbi növ kimi qəbul edilməlidir;

• mövzusuna və məzmununa görə fəlsəfi, ədəbi-tənqidi, tarixi, bədii-publisistik və s. ola bilər.

Anlaşılr ki, bir janr kimi esse barədə mövcud ədəbiyyatda zəngin, həm də mübahisəyə yol açan kifayət qədər məlumat vardır. Bunu **məktəb essesi** barədə (özəlliyyəti diqqətə çatdırmaq üçün bu ifadəni işlətmək məqsəduyğundur) demək mümkün deyildir. Məktəb essesinin məqsədi, məzmunu, strukturu və s. barədə çox az yazıya rast gəlinir. Deyilənlərin əksəriyyəti də bir-birini təkrar edir. Xatırladaq ki, esse barədə fəlsəfi, filoloji və s. ədəbiyyatdakı fikirlər məktəb essesinin mahiyyətini, məqsədini, məzmun və strukturunu aydınlaşdırmaq və əsaslandırmaq üçün əhəmiyyətlidir. Başqa sözlə, məktəb essesi sənət nümunəsi olan esse janrından bəhrələnməklə yaranmış və bu zəmində də formalaşmışdır. Onları eyniləşdirmək, yaxud aralarına “çin səddi” çəkmək doğru deyildir. Onların arasındakı nisbət “bədii oxu” ilə “ifadəli oxu” anlayışlarının arasındakı nisbət kimidir. Birincilər sənətdir, onları yaşadanlar peşəkarlardır, ikincilər

təhsilənlərin bədii, estetik inkişafına, müstəqil düşüncə və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşmasına yönəlik təlimi fəaliyyətdir. Bir janr kimi esse barədə nəzəri məlumat bizim üçün nə qədər əhəmiyyətli olsa da, məktəb essesinin mahiyyətinin aydınlaşdırılmasında, tətbiqi yollarının müəyyənəşdirilməsində təcrübə, pedaqoji tədqiqat, xüsusən eksperiment daha vacibdir. Ümumiyyətlə, xarici ədəbiyyatdan bir-iki fikir əxz etməklə bu və ya digər problemin əsaslı həlli mümkün deyildir. Bu mövqeyi bəziləri anlamaq istəmir ki, fərqli metodologiya, fərqli ənənə, təhsilin məzmunundakı müxtəliflik və s. xaricdə əldə olunmuş uğurlu təcrübənin bizdə sistemli tətbiqi hələ bir yana, heç müəyyən ardıcılıqla tətbiqinə də imkan vermir. Bu istiqamətdəki cəhdlər (dərslük sahəsində bunu daha aydın gördük) bizdə iflasa uğrayacaqdır. Xaricə uğurlu təcrübəsinin mükəmməl öyrənilməsi, eksperimentlə yoxlanılması, elmi-metodik baxımdan əsaslandırılması, bizdə müvafiq olanlarla uzlaşdırılması, sınaqdan keçirilməsi belə bir imkanı yarada bilər. Diqqət edin: ABŞ-da və Böyük Britaniyada essedən tələbələr bilik və bacarığını qiymətləndirmək üçün etibarlı vasitə kimi istifadə olunur. İndi təsəvvür edin ki, yuxarıda sadaladıqlarımız reallaşdırılmadan biz də bu yolu seçmişik, nəticə necə olacaq? (Tələbələrımızın hazırda yerinə yetirdikləri müstəqil işin – səhvən “sərbəst iş” adlandırılır – gününə düşməyəcəkmi?..)

Məktəb essesindən danışılan bəzi yazılarda belə bir ifadəyə rast gəlirik: *esse (sərbəst inşa)*. Bunu işlədən müəlliflərin fikrincə, esse elə sərbəst inşa deməkdir. Əlbəttə, yanlış fikirdir. Hələlik onu qeyd edək ki, əgər esse sərbəst inşa olsaydı, heç onun adını çəkməyə ehtiyac qalmazdı, elə birdəfəlik sərbəst inşa yazılardı. Bu qəbildən

yazılarda essenin kompozisiyasındakı sərbəstlikdən gen-bol danışılır, amma onun qarşısında belə bir ciddi tələb qoyulur: *essedə giriş, əsas hissə və nəticə olmalıdır (!?)*.

Həmin yazılarda essədə müəllifin fərdi fikrinin, şəxsi təəssüratının önəmli olması vurğulanır, verdikləri nümunə isə oçerkdən fərqlənmir (!?).

Bu tip yazılarda essenin dil-üslubu haqqında deyilənlər (“Essədə hədsiz mürəkkəb cümlələrə, dolaşıq fikirlərə, eyni sözlərin tez-tez təkrarlanmasına, təmtəraqlı, pafoslu ifadələrə, qeyri-etik deyimlərə yol vermək olmaz”) onun özəlliyyəti əks etdirmir və bu fikir istənilən janrda yazıya aid edilə bilər.

Doğrudanmı esse ilə inşa arasında heç bir fərq yoxdur? Axı nə səbəbə inşa ilə esseni eyniləşdirməyə cəhd edirlər? İnsanların bu fikrə düşməsinin həm obyektiv, həm də subyektiv səbəbləri var. Obyektiv səbəblərdən biri odur ki, hər iki yazıda müstəqil fikrin, yaradıcılığın olması vacib sayılır. (“Madam, belədir, bu iki yazı növünə nə ehtiyac var, birini atmaq da olar!?”). İkinci obyektiv səbəb budur ki, inşa barədə elmi-metodik ədəbiyyatda uzun illər ətraflı danışılıb, xüsusi tədqiqatlar aparılırsa da, məktəb essesi ilə bağlı nə araşdırma aparılıb, nə də əməlli-başlı bir yazı çap olunub...

Subyektiv səbəb də var; bir janr kimi esse haqqında, yuxarıda deyildiyi kimi, zəngin ədəbiyyat olsa da, mütləli edən, oxuduqlarının üzərində düşünən (məhz düşünən!) isanlarımız çox azdır. Əvəzində başqasının ağzından bir-iki kəlmə alıb fəhminən (mütəlisiz fəhmin nə qüdrəti olaçaq ki!?) çoxluca danışmağa meyilli olanlarımız kifayət qədərdir.

İnşanın, yaxud essenin üzərindən xətt çəkməklə nə qazanacağıq!? Bunun fəsadlarını təsəvvür edəndə, qərribə

görünməsin, adamı vahimə basır. (“İndiyə kimi esse yox idi, dünya qara geyinmişdi?”). Axı dünya əvvəlki deyil! İndiki dünya ilə ayaqlaşmaq lazımdır. Esse ilə bağlı xüsusi tədqiqat aparılmalı, onun mahiyyəti, məqsədi, vəzifələri aydınlaşdırılmalı, təsnifatı verilməli, tətbiqi metodikası işlənilməlidir. (Bu, dissertasiya üçün çox maraqlı mövzudur).

İnşanın üstündən xətt çəkmək (“İnşa nəyə lazımdır, yenilik kimi esseni saxlamaq kifayətdir!”) daha eybəcər vəziyyətin yaranmasına səbəb ola bilər. Təsəvvür edin: İnşa ləğv edilib, esse qalıb. Etiraf etsək də, etməsək də məktəb esse ilə bağlı bu gün dumanlı təsəvvürdədir. Bu təsəvvürün durulaşması, dolğunlaşması üçün zaman və böyük zəhmət tələb olunur. Bir az da dəqiq deyilsə, esse barədə metodikanın müəllimlərə faydalı tövsiyə verməsi, bu yazı növünün mahiyyəti, tətbiqi ilə bağlı texnologiyanın mənimsənilməsi, şagirdlərdə zəruri bacarıqların formalaşması zaman tələb edir. (Buna təbii baxmaq lazımdır). Neçə nəslin faydasız təlim fəaliyyətinə təhrik edilməsi (esse “yazdırılması”) “Əli aşından da, Vəli aşından da” olmağa aparmazmı? Onu da unutmayaq ki, inşa ilə bağlı məktəbimizdə zəngin təcrübə toplanmışdır. İnşanın bitkin kompozisiyaya malik olması (yazının müəllifi buna çalışır), onun hissələri (giriş, əsas hissə, nəticə) arasında qarşılıqlı əlaqə (bu əlaqəni yaratmaq bacarığı olmalıdır), bu qəbildən yazının ərsəyə gəlməsi üçün mənbələrlə tanışlığın zəruriliyi, ədəbi və sərbəst mövzuda yazılması və s. şagird üçün əhəmiyyətli fəaliyyət olduğunu təsdiq edir.

Şagirdlərimizi bundan məhrum etməmki olar? (Uçurmağa, ləğv etməyə yaman meylliyik. Yenini yaratmaq üçün “çirmanırıq”, amma sonra “asta qaçıb xəlvətə dürtülürük”. İndi əcnəbidən idxal etməyə – prinsip etibarı ilə dünyadan

öyrənməyin qətiyyəni əleyhinə deyiləm – aludəyik, gətirdiklərimizin üzərində düşünmək, onları cilalamaq, faydalı olanlarımızla uzlaşdırmaq bəbətindən gəlməyimiz.)

Rusiyada son illərdə çap olunan bir ədəbiyyat dərslində (digər dərslərlərdə rast gəlmədim) inşa-esse qoşalığı işlənir, bununla da bu iki yazı növünün arasında bərabərlik işarəsi qoyurlar. Nəzərə alınmır ki, inşanın özü də fərqli məzmununda olub, müxtəlif məqsəd güdür. Esseni hər növ inşaya oxşatmaq olmaz. Onu şəxsi təəssürat (elmi-metodik ədəbiyyatda bu növ inşadan xeyli danışılmışdır) əsasında yazılmış inşaya bənzətmək mümkündür. Onları yazı tərzinə, fikrin ifadə formasına, struktura görə yox, məzmunca bir-birinə oxşatmaq olar. Yəni hər iki yazıda fərdi-şəxsi təəssüratın ifadəsi aparıcı olur. Struktur baxımından isə onlar ciddi şəkildə fərqlənir. Belə ki, şəxsi təəssürat səciyyəli inşada, digər inşalar kimi, möhkəm kompozisiyanın olması vacibdir. Məlumdur ki, rəy xarakterli inşada da şəxsi təəssüratın olması vacib sayılır. Belə olan halda onu da esseyə bənzətmək doğru olmazmı? Yox, doğru olmaz. Çünki bu inşada başqalarının fikirlərinə əsaslanma, sitat və iqtibaslar güclü olur. İkinci tərəfdən də, rəy inşalarda da kompozisiya bitkinliyi vacib şərtidir.

Bəs "Essədə fərdi təəssürat, şəxsi təəssürat aparıcıdır" fikrini necə izah etmək olar? Essenin ən mühüm özəl cəhəti kimi bir bunu, bir də kompozisiya sərbəstliyini göstərirlər. Bu məsələnin izahında məktəb esselinin özəlliyindən çıxış edilməsə, qüsurlara və dolaşıqlığa yol veriləcəkdir. Lirikada tərənnüm nədirsə, məktəb esselinin şəxsi təəssüratın ifadə edilməsi də, təxminən (təxminən!) odur. Müqayisə sizə qaribə görünməsin. Belə bənzətmə məktəb esselinin mahiyyətinin, özəlliyinin, inşadan fərqlənməsinə imkan yaradır.

Məktəb esselinin obyektin özünü təsvirdən çox, (bu, təsvirdən imtina deyil!) onun yaratdığı təəssüratın ifadəsindən söz açılır. Həm də başqasının bu obyekt barədə nə dedikləri, nə düşüdükləri diqqəti ya çəkmir, ya da çox az çəkir. (İnşada isə istinad həmişə olur; bunun sitat şəklində olması vacib deyil, bu, inşa müəllifinin fikrində əksini tapır). Məhz buna görə də essədə müəllifin "fikir dağılıqlığı," bir fikirdən, mətləbsiz-filansız, başqa fikrə keçməsi təbii sayılır. Bu "fikir dağılıqlığı", "düşüncədə pərakəndəlik" (əlbəttə, hər ikisi "sərbəstlik" anlamında başa düşülməlidir) kompozisiyadakı sərbəstliyin səbəblərindən biri kimi özünü göstərir. Elə bu "fikir dağılıqlığının" sayəsindədir ki, əsas fikir essenin başlanğıcında, lap elə ilk cümlələrində ifadə oluna bilər. Nəticənin çıxarılmasında da sərbəstliyə geniş meydan verilir, nəticənin çıxarılması bir çox hallarda oxucunun öhdəsinə buraxılır. Müəllif nəticənin çıxarılmasında tərəddüd edə bilər və bunu sual cümləsi şəklində ifadə etməklə yazısını tamamlayar... Yaxud bu yolu qəsdən seçə bilər. Təsədüfi deyildir ki, essenin bir mühüm cəhəti də oxucunu təəccübləndirməyə köklənməsidir. Gözlənilməz fikir, şərhə qəfil dönüm, mətləbdən yayınma, fakt və hadisəyə qeyri-standart yanaşma və s. essədə yol verilməsi məqbul sayılan, onu maraqlı və oxunaqlı edən cəhətlərdəndir. Göründüyü kimi, esse yazmaq inşa yazmaqdan xeyli çətin olub, daha ciddi yaradıcılıq, müstəqil düşüncə, özəl mövqə tələb edir. Hələ mən ehtiyatlandırdığım deyirdim ki, **istedad tələb** edir. (Onun məktəbə sənətdən gəldiyini xatırlayaq). Və bu bacarığın şagirdlərdə formalaşdırılması üçün, qeyd edildiyi kimi, böyük zəhmət çəkilməli, vaxt sərf edilməli, sistemli iş aparılmalıdır. Metodika elminin üzərinə ciddi vəzifə düşür. Müəllimə, məktəbə metodik kömək göstərilməsi məqsədilə, təkrar da olsa, qeyd

edirik ki, ciddi tədqiqat aparılmalıdır.

Deyilənlərdən aydınlaşır ki, məktəb esselinin qarşısında iki əsas məqsəd dayanır: a) Şagirdlərə şəxsi-fərdi fikirlərini ifadə etmək bacarığı aşılamaq; b) Onlarda yaradıcı təfəkkürün inkişafına nail olmaq. Şəxsi-fərdi fikrin yaranması, (qaribə səslənməsin: istehsalı), əlbəttə, yalnız fəhmin işi deyil və ola da bilməz. Burada mənəvi zənginlik və təxəyyül genişliyi, mədəni səviyyə əhəmiyyətli rol oynayır. Digər mühüm şərt, ümumiyyətlə mütləq mədəniyyətinin olması, təsəvvür və məlumatın dolğunluğudur.

Məktəb esselinin ancaq bədii yazı, elmi yazı, publisistik yazı və s. adlandırılmasının məntiqi və elmi əsası yoxdur. Bu yazı, ilk növbədə üslub əlvanlığı ilə seçilir. Onda fərqli üslubların qovuşması özünü göstərir. Bu məsələdə esse üçün təklif edilmiş mövzudan çox şey asılıdır. Məsələn, "Yurdumuza bahar gəlir", "Kəndimizi (şəhərimizin...) qışı və baharı", "Təbiət haqqında düşüncələrim" qəbildən mövzularda bədii üslubun üstün olacağı (üstün olacağı!) şəksizdir. Ədəbi mövzularda təklif edilmiş mövzularda ("Qurbanəli bəyin gülüş obyektinə çevrilməsinin səbəbini nədə görürəm?", "Kərbəlayi Zala acımaq lazımdır?", "Hekayədəki obrazlara münasibətim") elmi üslub aparıcı olur. Yaxud "Qarabağın sənət adamları", "İnsanla təbiət bu dünyanın vahid parçasıdır" kimi mövzularda həsr edilən essədə publisistik üslubun önəm qazanacağına şübhə etməmək olar.

Yuxarıda deyilənlərin hamısını da olmasa, bir qismini aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirməyə ehtiyac duyuram:

1. İnşa və esseni eyniləşdirmək mümkün olmadığı kimi, onların arasına "çin söddi" çəkmək də doğru deyildir. Onların

hər birində şagirddən müstəqil düşüncə və yaradıcılıq tələb olunur. Onların hər ikisi şagirdlərin yazılı nitqinin inkişaf etdirilməsi üçün faydalı vasitədir.

2. Essədə fərqli olaraq, inşada bitkin kompozisiya, daxili bağlılıq, bircətlilik dinamika olur. Bu daxili bağlılığı yalnız giriş, əsas hissə və nəticənin mövcudluğu ilə izah etmək doğru olmaz; bu, həm də sözlərin, cümlələrin əlaqələndirilməsində, fikrin inkişaf etdirilməsindəki ardıcılıqda və məntiqdə özünü göstərir.

Bütün bunlar essədə müşahidə olunmur, (essədə "sözlərin, cümlələrin əlaqələndirilməsində" də özəl sərbəstliyə yol verilir), əvəzində kompozisiya sərbəstliyi, fikrin sərbəst, "azad sözlərlə" ifadəsi aparıcı olur.

3. İnşada mövzu ilə bağlı başqalarının fikirlərindən bəhrələnmək, mənbələrdən geniş istifadə etmək, iqtibaslar gətirmək məqsədəuyğun sayılır. Bu, məktəb essesi üçün məqbul deyildir. Şəxsi fikir və təəssüratın nəticələrinin bolluğu esse üçün mühüm keyfiyyət hesab olunur.

4. Essenin yazılmasında və dəyərləndirilməsində inşa üçün seçilmiş meyarların tərtibi yanlış nəticənin çıxarılmasına səbəb olar və s.

Bu yazı növlərinin arasındakı digər fərqləri sadalamdan fikrimi tamamlayıram. Esse janrı ilə bağlı müxtəlif mənbələrdəki fikirləri bu yazıda xatırlatmaq, onları geniş təhlil etmək, hər birinə münasibət bildirməklə oxucuları yormağım istəmədim. Burada ifadə olunan fikirlərə səmimi münasibət bildirəcək hər kəsə indidən təşəkkür edirəm, belə oxucularla açıq polemikaya girməkdən zövq alıram.

23060.